

УДК 159.9

КУЧМАНИЧ І. М., СЕЛІВАНОВА С. В.Миколаївський національний університет
імені В.О.Сухомлинського

ПОЧУТТЯ НЕНАВИСТІ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті розкрито основні підходи щодо інтерпретації почуття ненависті. Висвітлено компоненти та теорії виникнення зазначеного почуття. Розглянуто взаємозв'язок ненависті та любові.

Ключові слова: ненависть, агресія, гнів, переживання, почуття.

Розвиток психології неминуче веде до того, що все нові сфери найважливіших людських взаємин і почуттів стають об'єктом наукового пізнання. До недавнього часу тематика негативних стосунків й установок у психології обмежувалася дослідженнями гніву, ворожості та агресії. Водночас висвітлення феномену ненависті, особливостей переживання цього почуття залишалися поза увагою науковців. Утім, соціальний запит, пов'язаний зі зростанням насильства, агресії, переживанням негативних емоцій у стосунках людей зумовлює ґрунтовне вивчення та аналіз такого почуття, як ненависть. Отже, **метою** статті є різнобічне висвітлення особливостей почуття ненависті, ґрунтуючись на існуючих у психології дослідженнях.

Про актуальність та значущість розвідок у межах окресленої теми свідчить видання низки періодичних видань та проведення конференцій, де предметом обговорення є переживання людиною позитивних та негативних емоцій та почуттів. Так, у 2001 р. у США став видаватись перший міждисциплінарний журнал по дослідженню ненависті в університеті Гонзага. У 2005 р. вийшла перша збірка статей з психології ненависті. А у 2008 р. у Тарту на 14-й Європейській конференції з психології особистості відбувся перший симпозиум із психології любові і ненависті. На ньому обговорювались не тільки теоретичні уявлення про природу ненависті, побудовані на емпіричній базі суміжних галузей психології і соціології, а й перші емпіричні, суто психологічні дослідження ненависті. Зокрема була представлена розробка шкали ненависті, оригінальна версія котрої створена саме російською мовою у Латвії і Росії.

Обговорення сенсу та сутності ненависті не є новим. Визначення, запропоновані різними філософами протягом століть і навіть тисячоліть, відрізняються між собою. Наприклад, Арістотель визначав ненависть, порівнюючи її з гнівом. Філософ вважав, що ненависть може виникнути

навіть без попереднього злочину і може бути спрямована на різні групи. Натомість, гнів може бути направлений тільки на фізичних осіб. Крім того, гнів виникає у зв'язку з болем, у той час як ненависть безболісна для ненависника. На противагу цьому, у XVII столітті голландський філософ-раціоналіст Бенедикт Спіноза визначив ненависть як біль, яка супроводжується поняттям зовнішньої причини.

Сучасні уявлення про ненависть також відрізняються за змістом.

Так, Кейлін визначав ненависть як інтенсивну й ірраціональну емоцію, розлад сприйняття, тому що вона вводить в оману думки і потребує об'єктів, до яких можна прикріпитись. Ненависть можлива, тільки якщо є хтось чи щось, що можна ненавидіти. Проте можна стверджувати, що ненависть не завжди ірраціональна. Якщо ворог прагне знищити вас, ваших близьких чи вашу країну, ненависть може бути адаптивною і раціональною відповіддю, яка допомагає вижити. Таким чином, учений підкреслював амбівалентну сутність окресленого почуття: з одного боку, ірраціональність, а з іншого – раціональність та необхідність переживання ненависті.

Кімберлі Дозієр припустила, що ненависть еволюціонує від стародавнього інстинкту виживання. Вона включає у себе інтенсивну відразу, гнів і стереотипи. У цьому сенсі ненависть в агресивній формі – це неприязнь, що відображає крайню форму страху. Проте при переживанні ненависті реакцією індивіда є боротися, а не бігти, втікати, як зазвичай буває при переживанні страху. Дослідниця зауважує, що ненависть – це свого роду гіпертрофований гнів, страх; переживання, яке у колишні часи допомагало людству запобігати небезпечним ситуаціям. Утім сьогодні є дещо застарілим для громадського порядку. Таким чином, ненависть – це розлад, який порушує соціальне функціонування у сучасному світі [4].

О. Кернберг вважає, що ненависть не обов'язково є патологічним виявом. Коли вона з'явля-

ється як відповідь на реальні й об'єктивні небезпеки, то це – нормальна форма гніву, спрямована на ліквідацію загрозового об'єкта. Крім того, почуття ненависті часто буває змінене і посилене іншими, більшою мірою несвідомими, емоціями, такими як жага помсти. Таким чином, ненависть являє собою складний агресивний афект, що є хронічним і стабільним, на відміну від люті чи гніву. Його основною метою є знищення об'єкту ненависті. Визначення О. Кернберга піднімає багато питань. Наприклад, чи буває колись ненависть у «нормальній» формі гніву? Чи завжди ненависть спрямована на «усунення» об'єкту небезпеки? [3]

Пол Екман описав ненависть як емоційно забарвлені стосунки подібні до любові. Любов і ненависть є більш стійкими, ніж інші почуття, проте вони мають складну будову, що включає у себе багато емоцій.

За словами Р. Стернберга, ненависть потенційно складається з трьох компонентів: заперечення близькості, пристрасті та зобов'язання. Заперечення близькості полягає у тому, що ненависть до когось чогось викликає огиду. Пристрасть виражає себе як сильний гнів чи страх у відповідь на загрозу. Зобов'язання характеризується погіршенням сприйняття і девальвацією ненависної групи чи предмету на основі презирства. Ці три компоненти приводять до семи різних типів ненависті, залежно від певних поєднань [8].

На цей момент у психології небагато досліджень із обраної теми, причиною чого може бути те, що не існує загальноприйнятого визначення ненависті. Відсутність тлумачення феномену ненависті, з одного боку, ускладнює процес вивчення, а з іншого – відкриває нові можливості перед науковцями, оскільки відсутність чітких та одностайних меж дозволяє розглядати явище під різними кутами зору і знаходити нові його характеристики. Так, деякі дослідники припускають, що ненависть – це емоції, викликані ситуативними чинниками, а низка інших психологів вважає, що ненависть – риса особистості, яка є стабільною протягом тривалого періоду часу.

Наша точка зору у цьому контексті суголосить позиції Ройзмана, який припускає, що відсутність згоди у визначеннях ненависті не є проблемою як такою. Часто це є результатом різних підходів, що використовують теоретики, досліджуючи ненависть. Визначення відрізняються тим, що вони можуть пояснювати умови, мету-опис, причинну гіпотезу, загальний погляд на феномен ненависті чи, навіть, поєднання цих

підходів. Ці трактування не обов'язково є взаємовиключними. У результаті – дослідження цього феномену можуть залежати від концепції, яка використовується дослідником.

Для кращого розуміння ненависті є сенс розглянути теорії, запропоновані різними дослідниками протягом останнього століття. Умовно теорії можна розподілити на кілька груп відповідно до їх основного фокусу. До першої групи відносять теорії інстинктів. Наступна група теорій розглядає взаємозв'язок ненависті зі злістю. Інші теорії зосередилися на моральному імперативі, який часто можна розглядати як основу ненависті.

Наприклад, ненависник може вірити, що Бог вимагає, щоб його вороги були викинуті зі своїх територій чи навіть були знищені. Такі теорії можуть також мати справу з інструментальною агресією і роллю ненависті у масових вбивствах і геноциді. У таких випадках ненависть розглядається як засіб для досягнення мети, і люди, що опинилися у якості об'єктів ненависті просто опинилися не у тому місці і не у той час.

Крім окреслених теорій, вагомий внесок у розробку питання про природу ненависті зроблено у роботах З. Фрейда. Теорія З. Фрейда належить до групи теорій інстинктів, де стверджується, що природжений двигун в організмі постійно виробляє агресивні імпульси. Фрейд створив дуалістичну теорію інстинктів: у людей є два різних типи інстинктів – збереження, який він називав Ерос, і руйнівний, який він назвав Танатос, або агресія, потяг до смерті. Обидва життєво важливих інстинкти протистоять один одному у тому, що вони прагнуть до повного скасування напруги, яка утворюється між ними.

Танатос в опозиції до Еросу може призвести до того, що смерть буде певним чином приваблювати і захоплювати. Деякі люди можуть бути зачаровані тільки їх власною смертю, інші – смертю інших людей, але не їх власною, а треті – як власною смертю, так і смертю інших. Це захоплення може, у крайньому випадку, перетворитися у прагнення ініціювати смерть інших, що може проявлятися у тероризмі, вбивствах і геноциді.

Проведені дослідження у феноменологічному напрямку вказують на складність почуття ненависті і виокремлюють певні складові цього переживання. Отже, ненависть є сукупністю таких емоцій, як: гнів, помста, депресія, «інтенсивна ворожість і відраза». На відміну від гніву, проте подібно до ревності, ненависть уключає відчуття некомпетентності, слабкості і дискомфорту. Ненависть розглядається також як готовність випробувати всі ці емоції. При цьому необхід-

но відзначити, що всі згадані вище емоції подібні за своїм предметом і невіддільні від його сприйняття і розуміння. Іноді ненависть розуміють як сукупність різнорідних явищ, що включають не тільки емоції і тенденцію до ворожої дії, але і світогляд [7].

Зазвичай предмет ненависті сприймається особою, що ненавидить, як соціально кращий (асиметрія влади) суб'єкт (індивідуальний чи груповий), який здійснює насильство над іншими. Уявлення про асиметрію влади передбачає те, що той, хто ненавидить, не володіє ефективним захистом від предмету ненависті і від того приниження, фізичного болю чи загрози благополуччю і цінностям, які від нього виходять.

Необхідно підкреслити, що для розвитку ненависті насильство і / або загроза, що йдуть від того, хто ненавидить, повинні бути тривалими чи повторюваними. Одноразовий напад викликає лише гнів або іншу короткочасну емоцію. Тільки повторні атаки чи конфлікти можуть виявитися вирішальними у розвитку ненависті до певної людини чи до групи. Тероризм не є винятком, бо ми ненавидимо лише людей, які загрожують іншим постійно [2].

Є кілька теорій, що розглядають ненависть у зв'язку зі злістю. Деякі дослідники, у тому числі Стенлі Мілграм, підкреслюють важливість ситуаційних чинників у ненависті, у той час, як Леонард Берковіц присвоїв більше значення окремим чинникам.

Ханна Арендт увела термін «банальність зла», як наслідок вивчення нею Адольфа Ейхмана і сил, що стоять за знищенням ним тисяч людей під час Другої світової війни. Дослідниця припустила, що навіть звичайна людина може перебувати у ситуації, у якій вона могла б стати відповідальною за холоднокрівні вбивства великої кількості людей. Таким чином, подібна ситуація керується злістю.

Ервін Стауб міркував про природу зла і його відношення до масових убивств, таких як Голокост. Для нього ненавидіти значить мати негативний погляд на об'єкт ненависті, у поєднанні з інтенсивними негативними почуттями відносно цього об'єкта. Ненависть уключає у себе як емоції, так і пізнання. Емоції, пов'язані з ненавистю, включають неприязнь, гнів, страх і ворожнечу. Пізнання може включати у себе девальвацію і сприйняття загрози. За припущеннями Е. Стауба, існує кілька коренів ненависті, які можуть сприяти її розвитку [6].

Однією з важливих умов розвитку ненависті є розмежування між власною групою та іншими

групами. Розмежувати ці групи можна декількома способами: на підставі політичних поглядів, етнічного походження, національності чи соціального класу. Різниця між власною групою й іншими групами часто призводить до того, що члени інших груп розглядаються у негативному контексті. Вони можуть, навіть, розглядатися як загроза для своєї групи чи можуть бути девальвовані на основі їхньої «відмінності». Таку девальвацію можна побачити в антагонізмі між молоддю, яка групується у банди у містах. Члени своєї групи цінують себе і свої атрибути набагато вище, ніж атрибути суперника. Суперники часто сприймаються як ледачі, дурні, брехливі або ще якимось. Девальвація сама по собі не є головною причиною, проте на її основі може розвинутиися ненависть: вона може слугувати основою для експлуатації та переслідування поза групою [6].

Досить часто у психології та інших гуманітарних науках порівнюють ненависть та любов. Основою порівняння є те, що це найбільш сильні емоційні переживання, які значно впливають на поведінку людини упродовж її життя.

Психологічно ненависть і любов дуже тісно пов'язані. Наприклад, любов може швидко перерости у ненависть. Почуття любові може бути замінене або, швидше за все, доповнене, почуттями ненависті. Людині не обов'язково потрібно погано себе поводити, щоб викликати почуття ненависті, тобто не дії породжують почуття ненависті, а їхнє сприйняття як таких, що надалі може призвести до розвитку цього почуття.

По-друге, ненависть не є ні протилежною почуттю любові, ні відсутністю любові як такої. Скоріш за все, відносини між любов'ю і ненавистю багатогранні. Любов і ненависть мають компоненти, взаємопов'язані між собою. В одному випадку, компоненти є протилежними один одному. В іншому випадку вони є однаковими, проте переживаються по-різному. Різні люди мають різні комбінації цих компонентів, тому вони можуть переживати ненависть чи любов по-різному.

Оскільки у людей різні історії життя, ненависть і любов можуть по-різному сприйматися людьми. Наскільки людина ненавидить іншого (чи певний об'єкт) багато у чому залежить від конкретної історії [8].

Ненависть є однією з основних причин виникнення тероризму, масових убивств і геноциду. Основою цього твердження є уявлення Е.Фромма і А.Маслоу про те, що любов є мірилом людської зрілості, у той час як ненависть являє собою спотворення позитивних можливостей людства.

Ненависть – не вроджене почуття, а набуте нами протягом життя. Іноді ненависть розвивається у нас у результаті наших уявлень про те, яким чином інші діють відносно нас. Або ми набуваємо її як результат маніпуляцій із нашими почуттями відносно до урядових, релігійних чи інших лідерів.

Як видно з проведеного теоретичного аналізу, поняття ненависті неможливо тлумачити однозначно, оскільки недостатня емпірична база (обмеженість методик діагностики та проведених досліджень) спричинюють певну плутанину. Однак, услід за С.К. Бондиревою, вважаємо за необхідне виокремити певні критерії, які характеризують почуття ненависті і дещо розкривають його феноменологію:

1. Почуття ненависті – спотворена та гіпертрофована потреба індивіда у безпеці.
2. Почуття ненависті завжди супроводжується відчуженістю.
3. Ненависть, як правило, має узагальнений об'єкт, тому є соціально значущим почуттям.
4. Ключовим наміром і дією особи, що ненавидить, є знищення об'єкта ненависті чи нанесення йому максимальних збитків.
5. Схильність особистості переживати ненависть та вчиняти певні руйнівні дії пов'язана насамперед із рисою особистості – ненавистництвом.
6. Поява та прояв ненависті як деструктивного почуття завжди пов'язані з взаємодією людей.
7. Ненависть пов'язана з відсутністю моральності, людяності у стосунках. Сутність переживання окресленого почуття криється у відмові у праві на існування тих, хто будь-чим не влаштує особистість, яка ненавидить.

У результаті проведеного теоретичного аналізу можемо дійти висновку, що ненависть – складне негативне емоційне явище. Наша точка зору з цього питання збігається з поглядами Г. Бреслава, який наголошував, що ненависть – складний феномен, який уключає довготривалий комплекс негативних настановлень, мотивів, емоцій і схильностей, спрямованих на предмет, яким може бути як людина чи група людей, так і будь-який неживий об'єкт, процес чи явище (ландшафт, погода, місто, глобалізація, вищі сили і т.п.). У ненависті завжди є свій специфічний предмет, проте іноді він може мати зміщений чи міфологізований характер («Вісь зла», «Вороги Аллаха», «Агенти імперіалізму», «Вороги демократії» і т.п.).

Список використаних джерел

1. Бондырева С.К. Чувство (психология и семантика): Учебное пособие / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов. — М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2008. — 160 с. — (Серия «Библиотека студента»).
2. Бреслав Г.М. Психология эмоций / Г.М. Бреслав. — М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2004. — 544 с.
3. Кернберг О. Отношения любви: норма и патология / О. Кернберг. Пер. с англ. М.Н. Георгиевой. — М.: Независимая фирма «Класс», 2000. — 256 с. — (Библиотека психологии и психотерапии, вып. 76).
4. Kimberly Dozier Breathing the Fire: Fighting to Survive, and Get Back to the Fight.
5. Post J. M. (1999). The psychopolitics of hatred: Commentary on Ervin Staub's article. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 5, 337—344.
6. Staub E. (2004). The origins and evolution of hate, with notes on prevention. In R. Sternberg (Ed.), *The psychology of hate*. Washington, D.C.: APA Books.
7. Sternberg R. J. (2003). A duplex theory of hate: Development and application to terrorism, massacres, and genocide. *Review of General Psychology*, 7, 299—328.
8. Sternberg R. J. (2005). *The psychology of hate*. Washington, DC: APA.

КУЧМАНИЧ И.Н., СЕЛИВАНОВА С.В.

ЧУВСТВО НЕНАВИСТИ КАК ОБЪЕКТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

В статье раскрыты основные подходы к интерпретации чувства ненависти. Рассмотрены компоненты и теории возникновения указанного чувства. Проанализирована связь ненависти и любви.

Ключевые слова: ненависть, агрессия, гнев, переживания, чувство.

KUCHMANICH I. N., SELIVANOVA S. V.

THE PHENOMENON OF ENVY AS THE OBJECT OF PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

In the article the main approaches to the interpretation of the feelings of hatred. Deals with the components and theory of this feeling. The interrelation of hatred and love.

Keywords: hatred, aggression, anger, emotions, feeling.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2013 року.